

OILAVIY MUNOSABATLARDA XOTIN-QIZLARNI TAZYIQ VA ZO‘RAVONLIKDAN HIMOYA QILISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Xalqaro Innovatsiya Unversiteti.

Tarix va Fiologiya fakulteti

3-kurs talabasi

Abdimuxammadova Azizabegim Abdimuxammad qizi.

Ilmiy rahbar: **Turdiyeva Latofat Almardonova**

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilaviy munosabatlarda xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlikning kelib chiqish omillari, uning psixologik mexanizmlari hamda ijtimoiy himoya tizimi doirasida samarali profilaktika yondashuvlari tahlil qilingan. Shuningdek, zo‘ravonlikning ayollar ruhiy holatiga, ijtimoiy faoliyatiga va oilaviy barqarorlikka ta’siri ilmiy-nazariy nuqtai nazardan ochib beriladi. Maqolada tazyiq va zo‘ravonlikning oldini olishda psixologik yondashuv, mahalla institutlari, davlat siyosati va jamiyat ongini o‘zgartirishning o‘rni asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: tazyiq, zo‘ravonlik, gender tenglik, oilaviy munosabatlar, psixologik himoya, ijtimoiy mexanizmlar, ruhiy salomatlik, profilaktika.

Oilada sog‘lom muhitning shakllanishi jamiyat barqarorligi va ma’naviy taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. Biroq ko‘plab mamlakatlarda, jumladan O‘zbekistonda ham, xotin-qizlarga nisbatan turli ko‘rinishdagi tazyiq va zo‘ravonlik holatlari hali ham uchrab turadi. Bunday salbiy holatlar faqat jismoniy tazyiq bilan emas, balki psixologik bosim, iqtisodiy cheklov, ijtimoiy izolyatsiya kabi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi.

Zo‘ravonlikning ijtimoiy ildizlari patriarchal stereotiplar, gender tengsizlik, iqtisodiy qaramlik, yetarli darajadagi huquqiy savodxonlikning yo‘qligi va psixologik yetuklik

pastligi bilan bog‘liq. Shuning uchun xotin-qizlarni himoya qilish masalasiga nafaqat huquqiy, balki chuqur psixologik yondashuv ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Oilaviy munosabatlarda xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik turli ijtimoiy, psixologik, madaniy va iqtisodiy omillarning murakkab o‘zaro ta‘siri natijasida namoyon bo‘ladi. Ushbu hodisaning jamiyat hayotidagi ildizlari ko‘p asrlik patriarxal an‘analar, genderga oid stereotiplar va ayolning ijtimoiy mavqeiga nisbatan noto‘g‘ri tasavvurlar bilan chambarchas bog‘liq. Barqaror oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini bo‘lishiga qaramay, ko‘plab oilalarda hissiy, jismoniy yoki iqtisodiy tazyiq mavjudligi oila ichidagi munosabatlarning buzilishiga, a‘zolarining ruhiy salomatligiga zarar yetishiga va natijada jamiyat barqarorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Oilaviy zo‘ravonlikning asosiy manbalaridan biri erkaklar va ayollar o‘rtasidagi ijtimoiy rollar noto‘g‘ri talqin qilinishidir. Patriarxal madaniyatda erkakning ustuvor mavqei tabiiy deb qabul qilinadi, ayol esa itoatkor, uy yumushlari va bolalarga mas‘ul shaxs sifatida tasvirlanadi. Bunday ijtimoiy tasavvurlar natijasida erkakning oiladagi hukmronligi, uning ustuvor qaror qabul qilishi va ayrim hollarda tajovuzkor xulqini oqlovchi muhit shakllanadi. Shunday ekan, gender tengligining yetarli darajada shakllanmagani zo‘ravonlikka tabiiy asos bo‘lib qolmoqda. Bu stereotiplar nafaqat erkaklarning, balki ayrim ayollarning ongida ham mustahkam o‘rnashib qolgan bo‘lib, ular o‘ziga nisbatan zo‘ravonlikni oilaning ichki ishi yoki taqdir taqozosi sifatida qabul qilishi mumkin. Zo‘ravonlikning yana bir omili sifatida iqtisodiy qaramlik alohida o‘rin tutadi. Moliyaviy jihatdan eriga bog‘langan ayol ko‘pincha o‘z huquqlarini himoya qilishdan, norozi ekanini ochiq bildirishdan yoki oila muhitini o‘zgartirishdan qo‘rqadi. Ayolning daromadga ega emasligi, doimiy ish joyi bo‘lmasligi yoki professional ko‘nikmalarining yetarli emasligi uni zo‘ravonlikka qarshi kurasha olmaydigan ahvolga soladi. Natijada u o‘zini himoya qilishga ojiz bo‘lib qoladi va tazyiqni davom etishiga sabab bo‘ladigan muhit shakllanadi.

Ijtimoiy omillar ichida jamiyatning ma‘naviy qarashlari, urf-odatlar va ijtimoiy bosim kuchli ta‘sirga ega. Ko‘plab holatlarda ayollar oiladagi muammolarni oshkor qilishdan uyaladi, chunki jamiyatda “oila – bu sir”, “er-xotinning janjaliga boshqalar aralashmasligi kerak”, “ayol oilani asrashi shart” degan qarashlar hukmron. Bunday fikrlar oqibatida ayol

zo‘ravonlik qurboniga aylansa ham, boshqalardan yordam so‘rashdan tortinadi yoki sharmandalikdan qo‘rqadi. Mahalla, qo‘ni-qo‘shnilar, qarindosh-urug‘lar orasida ayolning fikri ko‘pincha jiddiy qabul qilinmaydi, balki unga “chidash kerak”, “bolalar uchun sabr qil”, “oila buzilishi katta gunoh” kabi tavsiyalar beriladi. Bular esa muammoning yanada chuqurlashuviga olib keladi.

Oilaviy zo‘ravonlikning psixologik mexanizmlari ham murakkab bo‘lib, insonning shaxsiy kechinmalari, stress darajasi, o‘z-o‘zini baholash, shaxslararo munosabatlarni boshqarish qobiliyati bilan bog‘liq. Tajovuzkor shaxs ko‘pincha o‘z ichki konfliktlaridan, hayotidagi muvaffaqiyatsizliklardan, ruhiy bosimdan yoki o‘z qadr-qimmatining pastligidan aziyat chekadi va uyda kuch ishlatish orqali o‘zini ustun his qilishga harakat qiladi. Bu holat psixologiyada kompensatsiya mexanizmi sifatida izohlanadi. O‘zini bosqalar oldida ojiz his qilgan shaxs oilada tajovuzkorlik orqali o‘z salbiy energiyasini chiqaradi, ammo buni oqlaydigan mental mexanizmlar ham shakllangan bo‘ladi.

Zo‘ravonlikning yana bir psixologik omili - manipulyativ nazorat. Tajovuzkor shaxs ayolni nazorat ostida ushlab turish uchun uni do‘stlaridan ajratishi, uning pulga ega bo‘lishini cheklashi, tashqi ko‘rinishi haqida tanqid qilishi yoki uyda yolg‘iz qoldirish orqali mutelik hissini kuchaytirishi mumkin. Bu orqali ayolning o‘ziga bo‘lgan ishonchi pasayadi, u o‘zini jamiyatdan ajratilgan, yordam so‘rashga haqli emasdek his qiladi. Bu jarayon asta-sekin ruhiy qaramlikka olib keladi. Zo‘ravonlikning oqibatlarini ayol psixologiyasiga juda katta zarar yetkazadi. U depressiya, xavotir, qo‘rquv sindromi, uyqu buzilishlari, ichki o‘zini ayblash hissi, o‘z qadrini juda past baholash kabi holatlarga olib kelishi mumkin. Ayrim ayollar oila tinchligi, farzandlar kelajagi yoki jamiyatning bosimi sababli zo‘ravonlikni davom ettirishga majbur bo‘ladi. Bu holatlar uzoq muddatli psixologik travmalarni keltirib chiqaradi. Doimiy zo‘ravonlik sharoitida yashovchi ayollarda posttravmatik stress buzilishi, o‘z joniga qasd qilish fikrlari, ijtimoiy izolyatsiya kabi og‘ir oqibatlar kuzatiladi. Farzandlar ham oiladagi tazyiqdan bevosita ta’sirlanadi. Zo‘ravon muhitda ulg‘aygan bolalar tajovuzkor xulq-atvorni normal holat deb qabul qiladi, kelajakda ular ham konfliktlarni kuch ishlatish orqali hal qilishga moyil bo‘ladi. Ayrim hollarda aksincha, bunday bolalar haddan tashqari qo‘rqoq, o‘ziga ishonchsiz yoki ijtimoiy

jihatdan passiv bo‘lib o‘sadi. Psixologiya fanida bu holat “zo‘ravonlikning avloddan-avlodga o‘tishi” deb izohlanadi. Zo‘ravonlikka qarshi kurashda ijtimoiy tizimning roli juda muhim. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda xotin-qizlarni zo‘ravonlikdan himoya qilish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, himoya orderlari, ijtimoiy rehabilitatsiya markazlari, psixologik maslahat xonalari, “Ishonch telefonlari” faoliyati yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu mexanizmlarning asosiy maqsadi ayollarni vaqtincha xavfsiz hududga joylashtirish, ularga psixologik, huquqiy va ijtimoiy yordam ko‘rsatishdir. Biroq muammoning ildizini faqat huquqiy choralar bilan bartaraf etib bo‘lmaydi. Ayollarni himoya qilish masalasini kompleks ravishda -jamiyat ongini o‘zgartirish, gender madaniyatini rivojlantirish, erkaklarda mas‘uliyat va psixologik savodxonlikni oshirish orqali hal qilish zarur.

Psixologik profilaktika zo‘ravonlikning oldini olishning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bu borada oilaviy psixologlar, pedagoglar, mahalla faollari va ijtimoiy xodimlarning hamkorligi nihoyatda zarur. Yoshlar o‘rtasida sog‘lom oilaviy munosabatlarni shakllantirish bo‘yicha treninglar, kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirish, stressni boshqarish metodlarini o‘rgatish, emotsional intellektni rivojlantirish bo‘yicha dasturlar juda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, nikohdan oldingi psixologik maslahat xizmatlarini jadal yo‘lga qo‘yish, kelajakdagi er-xotinlarga oila ichida hurmat, sabr, muloqot, vazifalar taqsimoti, to‘g‘ri muomala madaniyatini o‘rgatish zo‘ravonlikning oldini olishga samarali hissa qo‘shadi. Ayollar uchun psixologik yordam tizimi samarali bo‘lishi uchun ularni ruhiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, ularda o‘z-o‘ziga ishonchni tiklash, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhimdir. Ayol o‘z huquqlarini bilishi, o‘zining jamiyatda munosib o‘rin tutishga haqli ekanini anglab yetishi, iqtisodiy jihatdan mustaqil bo‘lishi - zo‘ravonlikka qarshi kurashning eng kuchli omillaridan biridir.

Jamiyatda gender madaniyatini oshirishning ahamiyati beqiyosdir. Axborot kampaniyalari, ommaviy madaniyatda ayol sha‘nini hurmat qilish, oilaviy munosabatlarda o‘zaro tenglikni targ‘ib qilish, maktab va oliygohlarda gender ta‘limi bo‘yicha darslarning yo‘lga qo‘yilishi - bularning barchasi ijobiy o‘zgarishlarga olib keladi. Ota-onalar, ayniqsa

erkaklar uchun psixologik savodxonlik bo'yicha treninglar o'tkazilishi, ularning emotsiyalarni boshqarish, stressni kamaytirish, muammolarni zo'ravonliksiz hal etish ko'nikmalarini oshirish ham dolzarb masala hisoblanadi. Oilaviy zo'ravonlikning oldini olishda mahalla institutining roli ham yuqori. Mahalla faollari, xotin-qizlar faollari, profilaktika inspektorlari va psixologlarning hamkorlikda ishlashi, xavf guruhidagi oilalarni o'z vaqtida aniqlashi, profilaktik suhbatlar o'tkazishi, ayolning shikoyati bo'lsa, uni quvvatlashi muhim hisoblanadi. Mahalla ichidagi "sokinlik siyosati" emas, balki "adolat siyosati" ustuvor bo'lmog'i lozim. Zo'ravonlikdan jabr ko'rgan ayollarning reabilitatsiyasi jarayoni ham katta ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Bunday ayollarda travmani qayta ishlash, o'zini qadrlashni tiklash, ishonchli muloqotga qaytish, jamiyatda faol rol o'ynay olish kabi ko'nikmalarni shakllantirish uchun psixoterapiyaning turli yo'nalishlari qo'llanadi, jumladan: kognitiv-behavioral terapiya, emotsional qo'llab-quvvatlash terapiyasi, guruhli terapiya, art-terapiya va boshqalar.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy munosabatlarda xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish keng ko'lamli ijtimoiy-psixologik jarayondir. Bu masala faqat ayollarga doir muammo emas, balki jamiyatning umumiy farovonligi, ma'naviy sog'lomligi, kelajak avlodning tarbiyasi bilan bevosita bog'liq. Zo'ravonlikka qarshi kurashda har bir inson - oila a'zolari, mahalla, davlat, ta'lim muassasalari, nodavlat tashkilotlar, psixologlar va keng jamoatchilik o'ziga xos mas'uliyatga ega. Ayollarni himoya qilish, ularning huquqlarini tiklash, ularga ijtimoiy va psixologik ko'mak berish - yuksak madaniyatli jamiyatning eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlarni zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni, 2019.
2. G'ofurova, M. "Oilaviy zo'ravonlikning psixologik asoslari." Psixologiya jurnali, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. 2022–2026 yillarda gender tenglikni ta'minlash bo'yicha Milliy strategiya, 2022.

4.O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.Gender tengligi kafolatlari to‘g‘risidagi Qonun.–
Toshkent, 2019.

5.Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO).Violence against women: Key facts–
Geneva:WHO, 2021.